

**Bogusz, Włodzimierz / Ławecka,
Dorota / Koliński, Rafał i in.**

**Kariera Pušukena : przyczynek do
dziejów handlu Anatolii w II tys. p.n.e.**

Studia i Materiały Archeologiczne 5, 5-24

1987

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Włodzimierz Bogusz, Dorota Ławecka,
Rafał Koliński, Barbara Małecka
Uniwersytet Warszawski

KARIERA PUŠUKENA.

PRZYCZYNEK DO DZIEJÓW HANDLU ANATOLIIW II TYS. P.N.E. ...

Okres staroasyryjski jest okresem ogromnego rozkwitu handlu z Anatolią. Znajduje to odbicie w zachowanych, na szczęście, dość licznych tekstach, które są dla nas podstawowym źródłem do rekonstrukcji transakcji handlowych i instytucji z nimi związanych. Tabliczki dotyczące handlu staroasyryjskiego znaleziono przede wszystkim w Kultepe /Kaneš/, gdzie wykopaliska prowadził w latach dwudziestych B. Hrozny. Po wojnie kontynuowała je turecka ekspedycja pod kierunkiem T. Ozguća, korygując także wyniki poprzednich wykopalisk. Odkryto kilkanaście tysięcy tabliczek, z czego do tej pory opublikowano około trzech tysięcy tekstów.

Wśród osób wymienianych w tekstach najczęściej spotkać można imię Pušukena. Zebrano dotąd ponad 270 listów pisanych do niego. Oprócz tego, występuje on często w tekstach prawniczych, jako świadek lub jedna ze stron. Celem poniższego artykułu jest przedstawienie kariery zawodowej Pušukena na podstawie wybranych przez autorów tekstów.

Na początku kariery kupieckiej towarzyszymy Pušukenowi w drodze z Aššur do Kaneš, którą odbywa jako skromny urzędnik świątyni. Przebywał tam, jak rzecz by dziś można, na trzyletnim kontrakcie. Jako jeszcze niedoświadczony kupiec korzysta z usług tamkaru - pośredników handlowych obracających częścią jego bulati, czyli kapitału obrotowego. Tekst zamieszczony poniżej jest listem Pušukena do jego bezpośredniego zwierzchnika Šu-Ĥubura i do umme anu - ludzi, których można by nazwać faktorami.

BIN IV, 32

"Do umme`anu Šu-Ĥubura i moich reprezentantów tak mówi Pušuken: Prosiłem boga o trzy pełne lata tego terminu. Uzyskałem zgodę, ażebym wyjechał, abym mógł dysponować moimi bulati i abym mógł je pokazać takie jakie będą, duże albo małe. Šu-Ĥubur zaproponował mi pięć pełnych lat, a wy się zgodziliście. Lecz ja tego nie mogę przyjąć. Powiedziałem mu, że nie będę czekał pięć lat. Chcę wyjechać aż do skończenia tych dni, o które prosiłem boga i rozporządzać moimi bulati. Dwóch lub trzech tamkaru, których opłaciłem, nie sprawuje się dobrze. Wiele srebra mi się wymknęło, gdyż źle nim dysponowali, ja jednak nie podałem ich imion. Pomyślałem: później oni przybędą lub przyślą mi, co będą mogli. Niech Aššur i twój bóg będą świadkami. Zmarnowali mi dwa talenty srebra. Jesteście moimi sędziami. Pomyślcie nad liczbą zleceń, które będą odwlekać u moich umme`anu. Mój pobyt przeciągnie się do trzech lat. Jeżeli więc oni przybędą, nie będą musieli wycofywać swojego kapitału. Sporządźcie więc kontrakt i wyślijcie mi przez urzędników. Każdy szekel srebra moich bulati niech będzie zbierany aż do żniw."

Zadziwiająca jest, że kupiec mógł wykazać tyle beztrioski w dysponowaniu powierzonym sobie kapitałem. Suma, którą musi uzbierać na nowo jest przecież ogromna - dwa talenty, czyli około 60 kg srebra. Nie brak mu jednak pewności siebie i wiary we własne umiejętności.

Pomimo że Šu-Ĥubur jest jego bezpośrednim przełożonym, Pušuken prosi boga o zgodę na wyjazd i dysponowanie kapitałem. Zwraca się więc do świątyni, która wyraża lub nie pozwolenie /pamiętajmy, że był on delegowany do Kaneš przez świątynię w Aššur/, a temu wyrokowi podporządkowują się członkowie karum.

Asyryjczycy grupowali się w trzech rodzajach osad: karum, wabartum i eširtum. Podczas gdy instytucje karum, a szczególnie karum Kaneš są lepiej poznane, funkcje oraz znaczenie wabartum i eširtum nie są jasne.

Nazwa karum pochodzi z języka sumeryjskiego i oznaczała początkowo nabrzerze. W osiedlach wzdłuż rzek, które były przecież głównymi szlakami komunikacyjnymi i handlowymi zaczęły powstawać rynki i targowiska. W rezultacie nazwą karum zaczęto

określać także wyodrębniającą się po jakimś czasie dzielnicę handlową, zamieszkałą przez kupców i posiadającą potrzebne urzędzenia handlowe. Przeniesiony do Anatolii, termin karum nabiera nieco innego znaczenia. Jest to w dalszym ciągu przede wszystkim społeczność kupiecka, ale oznacza także społeczność asyryjską rezydującą w obcym mieście. Jest to również grupa wyposażona w przywileje polityczne: przedstawiciele karum byli uprawnieni do reprezentowania władz asyryjskich w negocjacjach i rozmowach z niezależnymi władcami anatolijskimi.

Niewiele wiadomo na temat eširtum. Nazwa ta określa rodzaj kolegium złożonego z dziesięciu osób. Orlin przypuszcza, że mógł to być organ władzy administracyjnej w osiedlach asyryjskich, które nie posiadały instytucji charakterystycznych dla karum i wabartum¹. Rozumieć należy, że byłyby to osiedla o mniejszym znaczeniu. Z hipotezą tą trudno się zgodzić po konfrontacji z mapą zamieszczoną przez Orlina, na której dwa z czterech znanych eširtum są umieszczone w miastach będących jednocześnie siedzibą karum /Nihria i Ḥaḥḥum/². Istnieje również przypuszczenie, jakoby eširtum miało być podróżującym objazdowym kolegium sądowym.

Powróćmy do Pušukena. Wybrnął on z trudnej sytuacji - w kolejnych tekstach obdarzany jest pełnym zaufaniem:

EL 158

Jeden talent ołowiu Šu-Ḥubur dał Ili-Bani, synowi Puzur-Iš-tara. Następnie Ili-Bani wyruszył do Kaneš. Będzie szedł piętnaście miesięcy. Dziesięć min dobrego srebra Pušukenowi, który jest jak Šu-Ḥubur, Ili-Bani odważy. Srebro Šu-Ḥubura zostanie w Kaneš odważone. Przed Kananią, Išu-Aššurem, Uzna.

¹ L.L. Orlin, Assyrian Colonies in Capadocia, Hague 1970, p. 68.

² Najważniejszą władzą karum było zgromadzenie wszystkich dorosłych mężczyzn. Istnienie takiej rady jest charakterystyczne nie tylko dla Kaneš, lecz również dla innych karum. Zgromadzenie to obradowało w sposób ciągły. Wydaje się raczej, że "wielcy ludzie" karum /awili rabiū tim/ - być może starszyzna lub ludzie o szczególnym znaczeniu - zarządzali na bieżąco sprawami kolonii. Rada karum pełniła funkcję sądowniczą. Jej zakresem działań były także kontakty i stosunki administracyjne z innymi osiedlami karum oraz rozmowy i negocjacje z miejscowymi władcami.

Šu-Ḫubur udziela długoterminowej pożyczki, przy czym wypłacona jest ona w ołowiu, a zwrócona ma być w srebrze. Interesującym punktem umowy jest zastrzeżenie dotyczące zwrotu pożyczki - ma ona nastąpić nie w Aššur, ale w Kaneš. Odebrać ma ją Pušuken, najważniejszy przedstawiciel Šu-Ḫubura w Anatolii. Użyte wobec niego określenie - "który jest jak Šu-Ḫubur" - wskazuje na tę ważną pozycję. Pušuken utożsamiany jest ze swym pracodawcą przez niego samego, choć raczej spodziewać by się można użycia w stosunku do niego terminu tamkaru - kupiec, šazuztu - przedstawiciel czy rabišu - komisarz. Wydaje się, że będąc tylko urzędnikiem Šu-Ḫubura, potrafił on znacznie się wzbogacić i, jak zobaczymy, w końcu uniezależnić finansowo.

ATHE 11

Za każdych 10 sztuk materiału kutanu, 4 sztuki czarnego materiału, minę srebra i mniejsze rzeczy - 8 1/3 miny 5 szekli srebra łącznie za wszystkie trzy pozycje. 8 1/3 miny 5 szekli - Šalimaḫum; 8 1/3 miny 5 szekli - Šu-Ḫubur; 8 1/3 miny 5 szekli - Kuru-bištār; 8 1/3 miny 5 szekli - Aššuridi syn Aššurmalika; 8 1/3 miny 5 szekli - Aššurimitti syn Addaā; 4 miny 12 1/2 szekla - Kili`a; 4 miny 12 1/2 szekla - Šukubum syn Kušati; 11 1/3 miny - Pušuken.

Głównymi produktami, którymi Assyria handlowała z Anatolią były cyna i wyroby włókiennicze. Towary te przewożono przy pomocy osłów. Karawany nie były duże, składały się na ogół z kilku zwierząt. Rzadko zdarzają się dokumenty mówiące o wysłaniu tak dużej ilości towaru, która wymagałaby użycia kilkunastu osłów. Wydaje się jednak prawdopodobne, że czasami kilka oddzielnych grup łączyło się w rodzaj konwoju, być może ze względu na bezpieczeństwo. Po przybyciu do Anatolii osły były sprzedawane - złoto lub srebro stanowiące zapłatę za towar przewożone z powrotem do Assur nie wymagało tak dużej ilości środków transportu³.

³ Ładunek przewożono w jukach przymocowanych po obu bokach osła, a także w dodatkowych torbach na jego grzbiecie. Przeciętny ładunek osła przedstawiał się następująco: około 130 min cyny /ca 65 kg/, 10 min tego metalu na pokrycie ewentualnych wydatków w drodze i kilka bel materiału - w sumie obciążenie równe

Jak czytamy w powyższym tekście, kilku kupców angażuje się w przedsięwzięcie handlowe dotyczące przewozu materiałów, przy czym wkładem podstawowym jest wartość 10 sztuk materiału kutanu, 4 sztuki czarnego materiału oraz miny srebra, razem wartości 8 1/3 miny 5 szekli. Takie wkłady wniosło sześciu kupców. Dwaj następní wpłacili po 4 miny 12 1/2 szekla, co daje w sumie udział podstawowy. Jedyne Pušuken wniosł większy udział wynoszący 11 1/3 miny. Należałoby się więc zastanowić nad tym, jakie mogły być tego powody. Najprostszym wyjaśnieniem byłoby stwierdzenie, że był on z wymienionych współników najsilniejszy finansowo. Jednakże obecność wśród wymienionych jego dawnego zwierzchnika Šu-Ĥubura świadczy przeciwko takiej tezie. Bardziej prawdopodobne jest przypuszczenie, że Pušuken był organizatorem tego przedsięwzięcia i oprócz zwykłego udziału ponosił pewne wkłady dodatkowe związane z transportem. Byłby to więc traktat naruqqu - spółki, w której kapitałami kilku osób obracała jedna, wypłacając pozostałym procent 1/3 dochodów/, a także czerpiąc same korzyści. Spółkę taką zawiązywano na ustalony okres, a ten, kto wycofał się przed jego upływem, tracił dochody i otrzymywał z powrotem tylko połowę wkładu.

W tekście tym widzimy Pušukena jako samodzielnego kupca. Wątpliwości, czy kapitał, którym obraca jest jego własny rozwiewa wymienienie w tym tekście pewnej sumy zainwestowanej przez Šu-Ĥubura. Świadczy to wyraźnie o zakończeniu współpracy obu kupców.

Nie jesteśmy w stanie stwierdzić, jak wiele czasu upłynęło, zanim Pušuken został liczącym się kupcem. Można w każdym razie przyjąć, że tekst cytowany poniżej jest przynajmniej 8-10 lat późniejszy od pierwszego przytoczonego przez nas i dotyczącego początków kariery Pušukena. Pisze bowiem do Busuty i Pušukena waklum, a więc ni mniej, ni więcej tylko król Aššur /VAT 9285/, zawiadamiając ich o wysłaniu 5 min cyny w karawanie pod przewodnictwem Šu-Nunu, któremu je powierzono w obecności trzech świadków. Waklum domaga się wysłania mu tabliczki z określeniem dokładnej wartości jego cyny, bez odliczania kosztów manipulacyjnych. Oprócz tego, w karawanie mamy jeszcze ... "5 sztuk materiału Puzur-Aššura, syna księcia, 3 sztuki materiału Kizia i 2 sztu-

około 90 kg. W przypadku gdy ładunek składał się głównie z tekstyliów, osioł dźwigał około 300 sztuk materiału, co dawało 75-80 kg.

ki materiału Ela-Ili..." / OIP 27, 58 /. Tekst ten jest ważny, ponieważ ustala status Pušukena, jako liczącego się już kupca, członka poważnej spółki. Poza tym, tekst ten jest dla nas ważny także ze względu na imię Puzur-Aššura, późniejszego wspólnika Pušukena. Nie pochodził on bynajmniej z książęcego rodu, tytuł "syn księcia" jest po prostu tradycyjną grzecznościową formułą, i może dotyczyć nie tylko członka rodziny królewskiej, lecz również bogatego kupca. Świadczy jednak o bardzo wysokiej pozycji, jaką zajmował Puzur-Aššur w kupieckim świecie Kaneš. Był on niewątpliwie starszy i bardziej doświadczony niż Pušuken. Wydaje się prawdopodobne, że właśnie te teksty powstały na samym początku działalności spółki, która zainicjowała wielką przyjaźń łączącą Puzur-Aššura i Pušukena aż do śmierci pierwszego z nich. Związanie się z człowiekiem poważnym, bogatym i bardziej doświadczonym w interesach było dla Pušukena kolejnym szczeblem w jego kupieckiej karierze, a także znaczącym faktem w jego życiorysie.

Następny tekst zacytujemy tylko we fragmencie dotyczącym Pušukena, gdyż mówi on przede wszystkim o innych kupcach - Puzur-Aššurze, Imdi-Illum, Eanamabelum i Aššurgululi.

ATHE 62:

... Syn Waradra a wysłał kontrabandę Pušukenowi. Jego kontrabanda została skonfiskowana. Pałac schwytał i uwięził Pušukena. Warty są silne. Do Luḫuzatti, Ḫurana i Šalahsu`a i do ich kraju odnośnie przemytu księżniczka napisała; teraz trudno tamtędy przejść...

Przemyt rozwijał się w związku z wysokimi cłami. Był on zajęciem dość ryzykownym, jak to widzieliśmy na przykładzie przygód Pušukena, ale za to niezwykle intratnym. Istniało kilka sposobów powiększania zysków płynących z przedsięwzięć handlowych przez omijanie zarządzeń władz. Można było np. próbować dostarczyć towary do miasta z ominięciem urzędów celnych i opłat na rzecz pałacu⁴. Inną metodą było unikanie płacenia dodatku przy przejeździe

⁴ Handel pomiędzy Aššur i Anatolią był obłożony różnego rodza-

przez kraje tranzytowe. Osiągnąć to można było prowadząc karawany drugorzędnymi, mało znanymi i często trudnymi szlakami. Trzecim wreszcie sposobem nielegalnego bogacenia się był handel towarami zabronionymi, na które monopol miało państwo. Do nich należały przedmioty luksusowe, jak na przykład niektóre rodzaje cennych kamieni czy żelazo, najprawdopodobniej pochodzenia meteorowego.

W ściganiu przemytników współdziałał z karum miejscowy władca. Jak wynika z tekstu, Pušuken został uwięziony przez pałac, choć wiemy, że karum posiadało własne więzienie. Nie wiemy, w jaki sposób został z niego zwolniony, prawdopodobnie musiał uiścić jakieś opłaty. Z innych tekstów wiemy, że Pušuken nie zajmował się już nigdy kontrabandą w sposób bezpośredni - jako zleceniodawcy i odbiorcy przemycanego towaru występują, zapewne nie bez wiedzy pryncypała, jego etatowi współpracownicy - kupcy i przewodnicy karawan.

Interesujące jest wymienienie w tekście ATHE 62 księżniczki Kaneš, której tytułatura nie jest już grzecznościowa, a jej dekrety świadczą o dość dużej władzy. P. Garelli chciałby w niej widzieć wnuczkę Erišum I i stąd datuje jej niezbyt długie zresztą panowanie na lata, około 1830 p.n.e.⁵ Przyjmując to datowanie, początek kariery kupieckiej Pušukena przypadałby na panowanie Erišum I. Inaczej problem ten ujmuje M.T. Larsen, wyznaczając początek działalności Pušukena na panowanie Ikunuma:

Erišum I	Suea-senior, ojciec Pušukena
Ikunum	Pušuken
Sargon I	Suea II, syn Pušukena

ju cłami. Pierwszy podatek płacono już w Aššur. Była to opłata wyjazdowa, zwana wasitum - słowo pochodzące od wasa um - wyjeżdżać, opuszczać. W czasie drogi do Kaneš, cło płacono władcom państewek, przez które przechodził szlak handlowy. W zamian mieli oni zapewnić kupcom bezpieczeństwo przejazdu. Podatek ten, zwany datum wynosił około 10% wartości przewożonych towarów, jednakże bez prawa ich pierwokupu. Po przybyciu do Kaneš podatki płacono zarówno w bit karim /oficjalnym biurze karum/, jak i na rzecz pałacu. Podstawowym podatkiem dla pałacu było nishatum. Wynosiło ono 1/20 wartości towarów tekstylnych i 2/65 wartości cyny. Pałac miał także prawo pierwokupu 10% ładunku wyrobów włókienniczych.

⁵ P. Garelli, Les Assyriens en Cappadoce, Paris 1063, p. 73.

W prowadzeniu interesów Pušuken związał się także z Amurišta-rem. Obaj byli znanymi i bogatymi kupcami i pozycja ich była na

⁶ M.T. Larsen, The Old Assyrian City-State and Its Colonies, Copenhagen 1976, p. 83.

W chronologii okresu, z którego pochodzą teksty kapadockie napotykaemy dwa poważne problemy. Pierwszym jest ustalenie bezwzględnego datowania, drugim chronologia wewnętrzna. Ogół tekstów pochodzących z wykopalisk podzielić możemy na dwie kategorie: przeważająca część pochodzi z warstwy karum II, pozostałe z warstwy karum IB. Długość trwania okresu zasiedlenia obliczana na podstawie ilości odczytanych w tekstach imion eponimów limmu /mowa tu o limmu asyryjskich a nie anatolijskich/ wynosiłaby odpowiednio około 80 i 25 lat. Bez większych kłopotów udało się ustalić chronologię dla warstwy karum IB. Mianowicie, część imion limmu jest identyczna z imionami znanymi z Chagar Bazar i z Mari z okresu panowania Šamsi-Addu I /1814-1792/. Trudno jednak na podstawie takiego datowania ocenić, jak długo trwała przerwa w zasiedleniu pomiędzy warstwami II i IB.

Datowanie warstwy karum II usiłuje się przeprowadzić przez korelowanie osób występujących wspólnie w różnych tekstach. I tak, na podstawie porównywania szeregu tekstów J.W. Lewy doszedł do wniosku, że Pušuken był współczesny Sargonowi I asyryjskiemu, który to władca panował na początku XIX wieku p.n.e. /J.W. Lewy, On Some Institutions of the Old Assyrian Empire, HUCA 27, 1956, p. 72-79/. Był to wnuk Erišum I, którego panowanie przypada na lata 1940-1901 p.n.e. Inna z tabliczek wymienia Puzur-Aššura, następcę Sargona I obdarzając go tytułem księcia. Dalsze, niezwykle pracochłonne porównania doprowadziły do ugruntowania się w nauce następującego obrazu chronologii okresu karum II: miałyby się on rozpocząć pod koniec panowania Erišum I, a więc około 1910 r. p.n.e., a zakończyć na krótko przed wstąpieniem na tron asyryjski Erišum II, co miało miejsce około roku 1825. O ile przypisywanie początku i końca na okres panowania tych władców nie budzi sprzeciwu, o tyle nadal podawane są także i inne daty. I tak A. Goetze /A. Goetze, Cultures of Early Anatolia, Proceedings of the American Philosophical Society 92,2, Philadelphia 1953, p. 218/ podaje daty 2000-1900 p.n.e., S. Smith - 1970-1870 p.n.e. /S. Smith, Alalakh and Chronology, London 1940, p. 33/, W. Albright - 1860-1780 p.n.e. /W. Albright, BASOR 1948, p. 126/, K. Balkan - 1952-1872 p.n.e. /K. Balkan, Observations on Some Chronological Problems of the Karum Kaneš, Ankara 1955, p. 46/ i wreszcie J. Melaart przychyła się do datowania A. Goetzego /J. Melaart, Anatolian Chronology in Early and Middle Bronze Age, Anatolian Studien 7, 1957, p. 63. Różnice poszczególnych datowań wynikają przede wszystkim ze stosowania różnych chronologii.

Drugi problem, to stworzenie wewnętrznej chronologii warstwy karum II. Jak wiemy, dla drugiego tysiąclecia zachowały się listy eponimów limmu pozwalające bezbłędnie datować wydarzenia począwszy od 919 r. p.n.e. Dla warstwy karum II, jak wspomniano wyżej, znamy 80 eponimów, tajemnicą pozostaje tylko ich kolejność. Badania nad tym problemem posunie na pewno przygotowywana przez K.R. Veenhofa praca poświęcona tylko i wyłącznie tzw. "archiwum Pušukena", a więc wszystkim tekstom dotyczącym Pušukena i jego rodziny.

pewno równorzędna. Nie stworzyli też wcześniej wspomnianego układu naruqqu - obaj zarządzali swoimi majątkami właściwie osobno. Dokładniej warunki ich współpracy poznać możemy z poniższego tekstu:

ATHE 24

... Albo Amurištar występował jako zastępca Pušukena, albo Pušuken jako zastępca Amurištara, albo jeden drugiemu posyłał depozyt. Albo jeden srebro drugiego podejmował jako należność, albo tabliczkę ze stemplami drugiego, albo karawany zaopatrywał w zapasy tak w Aššur, jak w Anatolii...

Jak widzimy w tym fragmencie, współnicy regulowali nawzajem swoje zobowiązania handlowe, reprezentowali jeden drugiego przed sądem handlowym, stosowali wobec siebie pożyczki bezprocentowe, wreszcie traktowali karawany współnika jako własne. Współpraca obu kupców zakończyła się dopiero po śmierci Amurištara.

Oprócz handlu, powszechnie przyjętym sposobem powiększania majątku były pożyczki na procent:

ATHE 6

1 mina 9 szekli dobrego srebra to dług: Ispunumana i Taliia i Talis, jego syna z Amaliia u Pušukena. W nadchodzącym okresie żniw dadzą oni X zboża i połowę oddadzą w cynie...

ATHE 1

Pieczeńć Šu-Ištara. Pieczeńć Idi-Aššura. Pieczeńć Aššur-Belawiti. X talentów miedzi to dług Aššur-Belawiti u Pušukena. Od dni sądów Kurara przez 8 hamustum powinien on zapłacić. Jeśli on nie zapłaci w terminie płatności doda 1 1/2 miny od talentu za miesiąc. Miesiąc tainatim, eponimat Idi-Aššura.

EL 96

6 1/2 miny 2 szekle srebra to dług Dan-Aššura u Pušukena. On pojedzie do miasta i w mieście weźmie od udziałowców Pušukena

2 miny złota i przywiezie je z miasta, po czym Pušuken 1 1/2 miny 8 szekli srebra Dan-Aššurowi da. Przed Karwią, przed Dan-Aššurem.

Mamy tu trzy przykłady świadectw dłużnych, najczęściej występującego w Kaneš rodzaju dokumentu prawniczego. Typowe jest świadectwo ATHE 1. Wymienia ono dłużnika i wierzyciela, okres na jaki suma ma być pożyczona, dokładną datę /eponima hamustum/, miesiąc, eponima rocznego i z reguły świadków⁷. Suma, jaka wymieniana jest na początku dokumentu nie jest pierwotną sumą pożyczki, lecz wchodzi w jej skład procenty za okres do oznaczonej daty zwrotu. Stopa procentowa nie spada nigdy poniżej 25%, a w wyjątkowych wypadkach przekracza 100%. Dokument ATHE 6 jest o tyle ciekawy, że zwrot sumy ma nastąpić w innych towarach niż pożyczka /zboże i cyna za srebro/. Tekst EL 96 zaś w zamian za pożyczaną sumę przewiduje wykonanie pewnej usługi, po wykonaniu której wierzyciel ma dopłacić dłużnikowi. Jest więc to jakby zapłata z góry za tę usługę lub przynajmniej duża zaliczka.

W tym miejscu należałoby powiedzieć kilka słów o rodzinie Pušukena, gdyż i majątek i firma kupiecka po jego śmierci przeszła w ręce dzieci. Pušuken ożenił się z Lamassi. Miał z nią czterech synów i córkę. O żeńskiej części rodziny powiemy szczegółowo niżej, natomiast teraz szerzej zajmiemy się synami Pušukena - Sueą, Buzazu, Aššurmuttabilem i Ikkupašą.

Według M.T. Larsena, w rodzinach staroasyryjskich istniał zwyczaj nadawania imienia dziadka pierwszemu synowi narodzonemu po jego śmierci⁸. Wiadomo, że ojciec Pušukena miał na imię Suea. Syn o tym samym imieniu musiał się więc urodzić po śmierci Sue'y seniora. Uważa się, że Suea był najstarszym synem Pušukena.

⁷ Nie wszystko jest już obecnie jasne, jeżeli chodzi o urzędników karum Kaneš. Niektóre świadectwa wskazują na to, że główny urzędnik był zwany limmu, analogicznie jak w Aššur. Nie wiadomo jednak, czy był on urzędnikiem eponimem spełniającym podobne funkcje. Oprócz tego źródła mówią o eponimach hamustum - urzędnikach spełniających swe funkcje przez pięć dni lub przez jedną piątą miesiąca, zależnie od interpretacji terminu. Władza ich ograniczała się prawdopodobnie do spraw sądowniczych. Ich rola nie jest jasna.

⁸ M.T. Larsen, The Old Assyrian City-State and Its Colonies, Copenhagen 1976, p. 82.

Świadczyć o tym może kolejność wymieniania imion, jak na przykład w poniższym tekście:

CCT5: 8a

...Do Sue'y, Aššurmuttabila, Buzazu i Ikkupašy od Ahašy...

Suea, jak widzimy, jest wymieniony na pierwszym miejscu wśród braci, jak przystało najstarszemu z nich.

Najbardziej predestynowanym do zawodu kupca i najzdolniejszym synem Pušukena był Buzazu i jemu, jako głównemu spadkobiercy, chcemy poświęcić więcej uwagi. Jak w wielu rodzinach kupieckich, Buzazu i jego najstarszy brat Suea, zanim przejęli interesy ojca, prowadzili działalność kupiecką na własną rękę. Zaczynali od małych transakcji, głównie od udziału w spółkach naruqu. Działalność jednej z takich spółek obrazuje poniższa umowa zawarta pomiędzy prowadzącymi spółkę a władcami Aššur.

CCT 1

40 min srebra zostało wziętych dla Ummeani-a i Ša-Kima-İati, razem z 10 minami srebra dla Zahaha-a, Suea i Buzazu na pożyczkę dla Belanu i Adaa-Damqu. Suma miedzi i srebra oraz osioł ma być oddany w Aššur. Całość zdeponowano w Aššur-Bani...

Z czasem Buzazu usamodzielniał się i zaczął wzorem ojca prowadzić interesy na większą skalę. Posiadał swojego faktora w Hurama i sklep w Timilka - miastach leżących w pobliżu Kaneš.

ICK 187

W dniu, kiedy usłyszycie moje słowa, jeśli Aššur-Bani jest tam, dajcie mu je usłyszeć, aby pojechał do Timilka do mojego sklepu. Jeśli droga powrotna jest w dobrym stanie, niech jedą razem z kurierami wioząc cynę i materiał, tyle ile zdołają wziąć. Jeśli droga powrotna nie jest możliwa, niech powiozą cynę do Huramy.

Jak widać, sytuacja gospodarczo-handlowa na terenie Anatolii niewiele zmieniła się od czasu, gdy Pušuken rozpoczynał karierę. Nawet sposób postępowania pozostał ten sam, tylko kupcy stali się ostrożniejsi. Przemyt był nadal przedsięwzięciem opłacalnym, gdyż opłaty celne nie ulegały zmniejszeniu. Część towaru, jak razi Buzazu, przewozi się legalnie, na przykład, pod eskortą kurier-

rów królewskich. Po przybyciu do Anatolii towary mogły być sprzedane za gotówkę, w Kaneš lub w innym mieście. Przywiezione przedmioty mogły być też powierzane wędrownym handlarzom detalicznym podróżującym po Anatolii. Taka forma sprzedaży przynosiła zyski większe przeciętnie o 50%⁹.

Nie jest jasne, co miał na myśli Buzazu mówiąc o stanie czy też jakości drogi. Poszukiwanie eskorty kurierów mogłoby wskazywać na chęć zabezpieczenia się przed ewentualnym rabunkiem, a więc drogi, pomimo dość niewielkich odległości pomiędzy miastami, nie wydawały się kupcom bezpieczne.

Śmierć Puzur-Aššura, długoletniego współnika Pušukena wyznacza ostatni etap kariery Pušukena. Dla Buzazu jest to okres wzmożonej działalności i sukcesów finansowych. Zamieszczone poniżej sprawozdanie ze sprawy sądowej, w której Buzazu występuje przeciwko spadkobiercom Puzur-Aššura daje świadectwo jego zaradności i umiejętności prowadzenia interesów nie zawsze zgodnych z prawem:

OIP 27, 57

...Niestety, Puzur-Aššur, współnik domu naszego ojca nie żyje. Kiedy umarł znajdowałem się w Waḥsusana. Umme`anu i tamkaru Puzur-Aššura weszli do domu Puzur-Aššura, otworzyli pokój Puzur-Aššura, a srebro, złoto i tabliczki ze skrzyni powierzyli Enna-Sinowi, synowi Ili-Akuma. Kiedy doszła do Waḥsusany wiadomość, opanowałem Enna-Sina i odebrałem mu srebro, złoto i tabliczki, które umme`anu i tamkaru Puzur-Aššura zostawili mu w depozycie. Powierzyłem srebro Aššur-Šamsi. Później pytany o imię tamkaru położyłem embargo na srebrze. Dom mego ojca ocenił wartość i u bram miasta moi reprezentanci położyli embargo...

Obserwujemy w tym tekście dość ciekawą politykę ze strony Buzazu. Mianowicie, odbiera on od depozytariusza i przekazuje swo-

⁹ Za cynę sprzedawaną zwykle w stosunku 1:8 lub 1:9 do srebra, w handlu detalicznym uzyskiwano ceny jak 1:6 lub 1:7. Również za osły sprzedawane po cenach detalicznych można było uzyskać 30 szekli srebra /1 szekel=8,4 g/, to znaczy o 10 szekli więcej niż przy sprzedaży hurtowej. Dochód brutto przy handlu cyną może być szacowany na 100%, natomiast przy sprzedaży wyrobów włókienniczych przypuszcza się, że mógł on sięgać nawet 200%. /M.T. Larsen, The Old Assyrian City-State.../.

jemu człowiekowi prawnie zabezpieczony przez urzędników majątek Puzur-Aššura. Nakłada na kruszec embargo, aby nie można go było ruszyć do czasu wydania wyroku. Postępowanie to, niezbyt zgodne z prawem wówczas obowiązującym, zalegalizowane jednak przez władze pozwala przypuszczać, że Buzazu posiada duże znaczenie i autorytet w kupieckim świecie. Wyjaśnimy od razu, nie chcąc cytować długiego sądowego tekstu, że majątek w kruszczach i towarze został prawnie przyznany Pušukenowi i pomnożył jego bogactwo. Spadkobiercy Puzur-Aššura musieli się zadowolić resztą majątku.

Interesujący w tym tekście jest sposób nałożenia embargo na sporny majątek. Nie jest pewne, czy wyrażenie "u bram miasta" rozumieć należy dosłownie. Można wyobrażać to sobie jako zawieszenie na widocznym miejscu na placu targowym, z reguły znajdującym się przy bramie wjazdowej ogłoszenia, lub też legalizację embargo w urzędzie miejskim związanym z karum, znajdującym się zwyczajowo nieopodal bramy. Ta druga hipoteza wydaje się być bardziej prawdopodobna, a sam tekst ukazuje mechanizmy funkcjonowania wymiaru sprawiedliwości.

W interesach efektywnie uczestniczyła również żona Pušukena-Lamassi. Jak się wydaje małżonkowie podzielili się kompetencjami - Pušuken mianowicie rezydował w Kaneš i tylko na krótko pojawiał się w Aššur, gdzie na stałe przebywała Lamassi. Spójrzmy teraz, jak wyglądały jej zajęcia:

RA 59

...W mieście wełna jest droga. Gdy srebro będziesz mi przysyłał, do środka włóż wełnę...

BIN IV 10

...powiedziałaś: "są za małe /tkaniny/, nie są dobre. Czy nie było w ustach twoich, abym je pomniejszyła? A teraz pisałaś tak: "Po 1/2 miny /wełny/ do tkanin twoich dodaj". Dodałam...

CCT III 20

Co do tkanin, o których mi pisałaś, a ja nie wysłałam ich tobie, niech serce twoje nie będzie złe...

Z powyższych fragmentów tekstów wynika, że Lamassi zajmowała się przygotowywaniem i wysyłaniem mężowi materiałów do Anatolii. Wydaje się, że zwrotów w pierwszej osobie w tekście BIN IV nie należy traktować dosłownie. Lamassi raczej kierowała zespołem tkaczy wyrabiających dla niej materiały, chociaż obowiązki jej były szersze:

BIN IV 3

...Eponim Sudaja zażądał ode mnie srebra mówiąc: "Swego podatku wyjściowego jedną minę jest winien". Z 1 miny 10 szekli srebra, które dla eponima Buzuzu przysłałeś eponimowi Sudaja 1 minę zapłacę...

Jak widzimy, również w sprawach zaległych opłat Lamassi występuje jako pełnomocnik Pušukena, przy czym - chociaż nie ma wielkiej swobody - wszelkie pieniądze wyliczane są przez jej męża - ona podejmuje ostateczną decyzję co do ważności i kolejności spłat.

BIN IV 10

...Co do umocowania belek dachu, Urani tak wielkie opłaty nałożył, że nie mogłam wziąć robotnika...

CCT III 20

...Odnośnie do domu Abum-Ili; przy ścianie twojej Ikuppia z domu Ataja swoje ściany postawił. Ja zaprotestowałam... Ty tam w Anatolii powiedz mu: "Dlaczego ścianę swoją przy domu moim postawiłeś? Uczyniłeś jak z domem bez opieki..."

Z powyższych fragmentów tekstów wynika, że Lamassi nadzorowała w Aššur prace remontowo-budowlane. W tekście CCT III 20 czytamy, że Pušuken sprawę naruszenia prawa budowlanego reklamować ma w Anatolii, co świadczyłoby o tym, że zakup parcel w Aššur i budowa nowych czy też tylko remont już istniejących budynków był rozpowszechnionym wśród kupców z Kaneš sposobem lokowania dochodów uzyskanych z handlu.

Pušuken ze swej strony przysyłał pieniądze nie tylko w celu dokonywania inwestycji czy zakupu towarów, lecz także na utrzy-

manie domu. Otrzymanie takich przesyłek potwierdza Lamassi w cytowanym wyżej tekście CCT III 20:

...Naczynia z brązu Dan-Aššur przyniósł, jedno naczynie z brązu i łyżkę z brązu Ia-Šar przyniósł, dwie łyżki z brązu Idi-Suen przyniósł, jedną łyżkę z brązu Aḫuwaqar przyniósł...

Tekst ten wymienia imiona stałych przewoźników czy też kierowników karawan zatrudnianych przez Pušukena. Listę ich, na podstawie znanych nam dokumentów, można by poszerzyć do kilkunastu imion.

Dokładnie przeanalizować możemy także życiorys Aḫaḫa, córki Pušukena. Została ona wyświęcona na kapłankę Aššura w Aššur /gubatum lub ugbatum/. Poświęcenie słuźbie bogu musiało się odbywać w sposób uroczysty, w obecności obojga rodziców dziewczyny, gdyż Lamassi w cytowanym już dwukrotnie liście CCT III 20 pisze do Pušukena:

...Mała bardzo urosła. Przybądź szybko i na łonie Aššura ją złóż, ujmij stopy swego boga...

Po śmierci Lamassi, Aḫaḫa, już dorosła, przejęła rolę reprezentantki interesów Pušukena, a później jego synów w Aššur. Również wnukowie Pušukena poszli w jego ślady, o czym świadczy następujący tekst:

CCT II 42

...Tak mówi Šalim-Aḫum do La-Qep i Pušukena: 2 talenty 10 min cyny z moim stemplem, 12 min cyny dla jego ręki, 4 ubrania, 6 sztuk czarnego materiału na pakunki, 1 czarny osioł, 1 odzienie dla przewoźnika - wszystko to Šu-Su'en syn Buzazu wiezie dla ciebie...

Fakt, że syn Buzazu rozpoczął karierę handlową jeszcze za życia Pušukena pozwala snuć przypuszczenia na temat długości życia

dziadka. Ponieważ Buzazu nie był najstarszym synem Pušukena, wy-
daje się, że urodził się przed dwudziestym rokiem życia swojego
ojca. Jeżeli założymy, że Buzazu mógł mieć syna przed dwudziestym
rokiem życia, ten zaś rozpoczął karierę w handlu anatolijskim w
wieku lat kilkunastu, da to kolejnych 30 lat, a więc określa-
łoby długość życia Pušukena na co najmniej 50 lat. Niestety, nie
możemy określić dokładnie daty śmierci Pušukena, mimo że mamy
teksty dotyczące tego właśnie momentu:

EL 11

Pieczeńć Tabšilli-Aššura. Pieczeńć Šu-Labama. Pieczeńć Pilah-
Ištara. Pieczeńć Anina. Pieczeńć Idi-Abum. Pieczeńć Suea. Pieczeńć
Buzazu. Pieczeńć Ikuppaša. Pieczeńć Aḥaḥa.

40 min srebra to suma, którą pożyczyl Ikuppia syn Ataiā u Pu-
šukena w Kaneš. To srebro podjęli rzeźnicy Aššurmuttabil i Be-
lanum. Własnego srebra synowie Pušukena i jego córka Aḥaḥa, ka-
płanka, nie oddali bratu Aššurmuttabilowi. Po swoim przybyciu
do Kaneš tabliczkę długu Ikuppia syn Ataiā, synowie Pušukena i
córka Pušukena, kapłanka, dali Aššurmuttabilowi. Stosownie do
prawa miasta synowie i córka Pušukena zostali srebrem zaspokoje-
ni. Idi-Abum, syn Aššurmalika występował w miejsce Aḥaḥa...

EL 246

Synowie Pušukena wzięli nas przeciwko Sin-Reum i tak synowie
Pušukena do Sin-Reum mówią: Jesteśmy synami zmarłego. Nasz oj-
ciec pozostawił nam tabliczkę mówiącą, że dwie miny złota twój
ojciec przepisze ze swojego konta w mieście na imię naszego
ojca. Czy on ze swego konta na imię naszego ojca to wpisał, czy
nasz ojciec otrzymał wpłatę? Jeżeli świadków masz, jeżeli ta-
bliczkę zamkniętą w kopercie otrzymałeś - przynieś i zniszcz
swą tabliczkę. Jesteśmy synami zmarłego. Gdy on, twój ojciec
stanął u wrót śmierci, wezwał naszego ojca i do kasy twojego
ojca złożył nasz ojciec 11 talentów 40 min miedzi oczyszczonej,
według życzenia ojca twego. Czy miedź została zgromadzona w
celu zwrotu naszemu ojcu, czy nasz ojciec otrzymał wypłatę, czy
była dokonana na życzenie nasze - jesteśmy synami zmarłego - po-
informuj nas. Sin-Reum odpowiedział synom Pušukena, tak synom
Pušukena rzekł: Tabliczka zamknięta w kopercie, z pieczęcią wa-
szego ojca, na której, jak na tabliczce napisano "o długu Amuri-

stara", która jest w domu Pušukena i na którą się powołują jest fałszywa. Tabliczkę, o której mowa posiadam ja. Oni domagają się 2 min złota lub 11 talentów 40 min miedzi w zamian. Tabliczkę z imieniem mego ojca, którą mają, niech mi oddadzą, a ja ją zniszczę. Nie czyńcie mi trudności, nie wzywajcie mnie przed sąd. Do orzeczenia w tej sprawie wezwało nas karum Kaneš i przed ołtarzem Aššura daliśmy swoje świadectwo. Przed Enna-Aššur, Przed Šubelum, przed Enlil-Bani.

W obu powyższych tekstach mamy do czynienia z interesami zapoczątkowanymi przez Pušukena, a zakończonymi przez jego dzieci. Logicznym wytłumaczeniem tego faktu jest teza, że Pušuken nie mógł zakończyć transakcji, ponieważ już nie żył. W tekście EL 246 synowie jego zresztą wyraźnie ten fakt stwierdzają. Pewne jest także, że śmierć nadeszła w okresie, gdy był jeszcze czynny zawodowo, dotykając jednocześnie jego najbliższego współpracownika, Amurištara, ojca wymienionego w tekście EL 246 Sin-Reum. Na podstawie tego tekstu wysunięta została nawet teza, że obaj kupcy zginęli w jednej wyprawie handlowej. Obecnie jednak przeważa zdanie, że Amurištar zmarł od Pušukena wcześniej¹⁰. Przypuszczenie takie opiera się na wzmiance w tekście ATHE 24 dotyczącym tej samej sprawy co EL 246. Po stronie potomków Amurištara występuje mianowicie rabisum - komisarz, urzędnik kierujący całością interesów, podczas gdy rodzina Pušukena nie ma takiego przedstawiciela.

Powróćmy jeszcze do tekstu EL 246. Sprawa, której dotyczy tekst przedstawiała się następująco: Amurištar znalazł się w trudnej sytuacji finansowej - świadczą o tym słowa - "Gdy on, twój ojciec stanął u wrót śmierci". W tym przypadku śmierć nie oznacza rzeczywistego zakończenia życia, a upadek finansowy firmy kupieckiej. Wydaje się, że Pušuken udzielił przyjacielowi dużej pożyczki właśnie dlatego, że był on zagrożony bankructwem, a nie dlatego, że był on chory¹¹. Początek tekstu mówiący o zwrocie sumy w Aššur potwierdzałby taką tezę. Trudno wyobrazić sobie śmiertelnie chorego człowieka podróżującego z centrum Anatolii do Asyrii.

¹⁰ B. Kienast, ATHE, Berlin 1960, p. 28.

¹¹ G. Bissler/J. Lewy, The Altassyrischen Rechtsurkunden von Kültepe, Lipsk 1930, p. 259.

Jeszcze jeden element przemawiać może za powyższą tezą. Jest to jedyny przypadek, gdy Pušuken domaga się procentu od pożyczki. 11 talentów 40 min jest wartością 5 min 20 szekli srebra, podczas gdy 2 miny złota /suma, jaka ma być zwrócona/ są wartością 16 min srebra¹². Tak znaczna suma spowodowała zażartą walkę spadkobierców Pušukena o jej zwrot. Walka nie zakończyła się sukcesem - sąd nie uznał świadectwa przedstawionego przez synów Pušukena. Ostateczny wyrok w tej sprawie poznać możemy z następującego fragmentu tekstu ATHE 24:

...Aššurpilah, komisarz domu Amurištara, Sin-Reum, Uli-Bani, Aššurnisu i Šu-Laban, synowie Amurištara i przez zastępcę Absalim, córka Amurištara i Iddin-Adad, jej brat z jednej strony, Aššurmuttabil, Buzazu i Ikuppasa, synowie Pušukena i przez zastępcę Aḫaḫa, ich siostra, kapłanka gutabum i Suea, brat jej z drugiej strony wzięli nas na sędziów w sprawie swych obustronnych zobowiązań. Obie strony przysięgę na miasto złożyły... Synowie Amurištara, córka Amurištara, kapłanka gubatum, synowie Pušukena, córka Pušukena, kapłanka gubatum: jedna strona drugiej nie powinna nic zwrócić /tu następują imiona świadków/. Ci ludzie spór zakończyli.

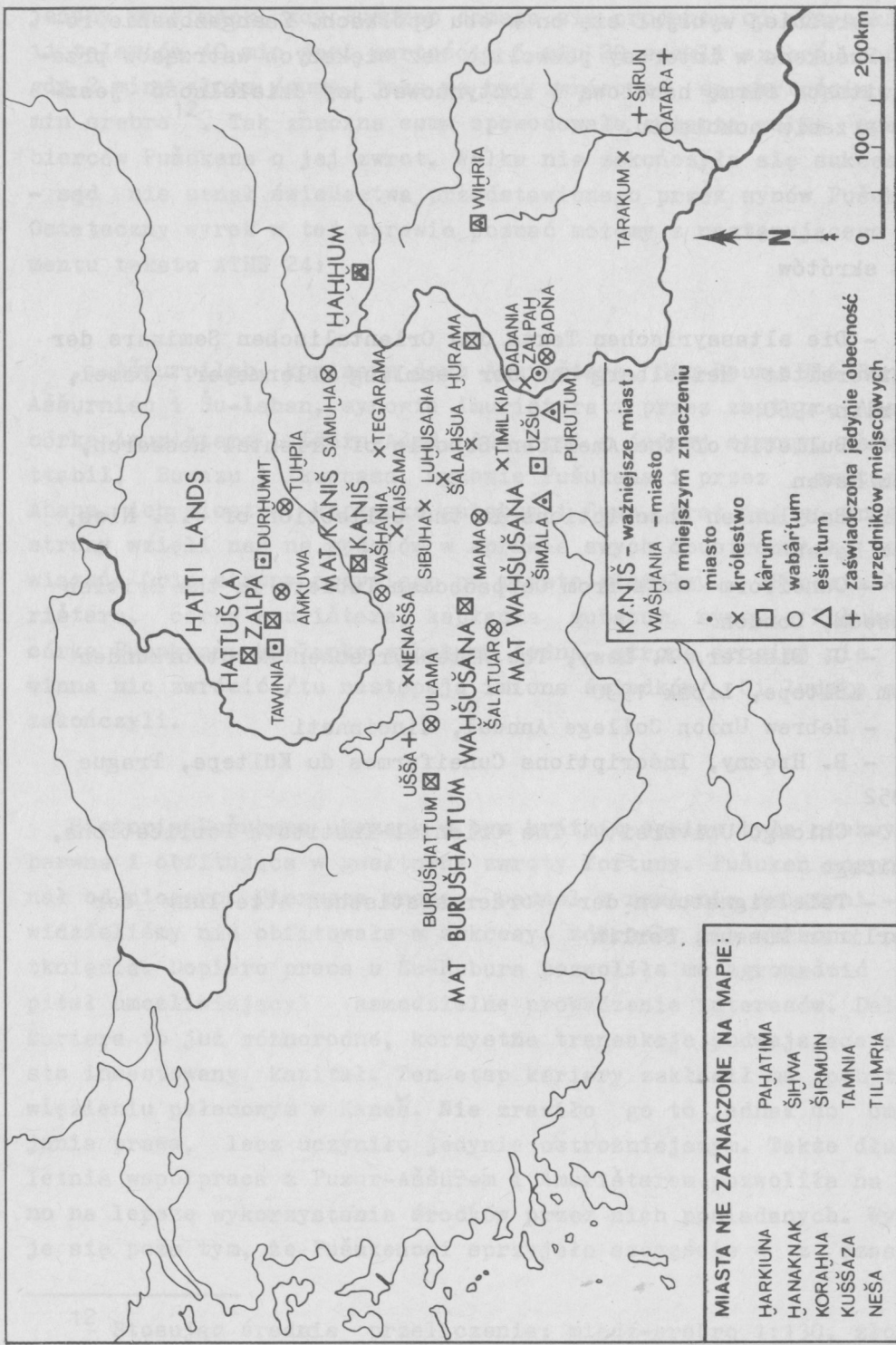
Historia Pušukena ukazana w tym krótkim szkicu była niezwykle barwna i obfitująca w gwałtowne zwroty fortuny. Pušuken rozpoczął od niczego. Pierwsza praca - handel z ramienia świątyni - jak widzieliśmy nie obfitowała w sukcesy, zdarzały się wyraźne potknięcia. Dopiero praca u Šu-Hubura pozwoliła mu zgromadzić kapitał umożliwiający samodzielne prowadzenie interesów. Dalsza kariera to już różnorodne, korzystne transakcje podwajające często inwestowany kapitał. Ten etap kariery zakłócił mu pobyt w więzieniu pałacowym w Kaneš. Nie zraziło go to jednak do omijania prawa, lecz uczyniło jedynie ostrożniejszym. Także długoletnia współpraca z Puzur-Aššurem i Amurištarem pozwoliła na pewno na lepsze wykorzystanie środków przez nich posiadanych. Wydaje się poza tym, że Pušukenowi sprzyjało szczęście - z czasem

¹² Stosując średnie przeliczenia: miedź-srebro 1:130, złoto-srebro 1:8.

coraz wyraźniej wybijał się on w obu spółkach. Zaangażowanie rodziny Puśukena w interesy pozwoliło bez większych wstrząsów przejąć kwitnącą firmę handlową i kontynuować jej działalność jeszcze w trzecim pokoleniu.

Wykaz skrótów

- ATHE - Die altassyrischen Texte des Orientalischen Seminars der Universität Heidelberg und der Sammlung Erlenmeyer - Basel, Berlin 1960.
- BASOR - Bulletin of the American Schools of Oriental Research, New Haven
- BIN - Babylonian Inscriptions in the Collection of J.B. Nies, New Haven
- CCT - Cuneiform Texts from Cappadocian Tablets in the British Museum, London
- EL - G. Eissler, J. Lewy, The Altassyrischen Rechtsurkunden vom Kültepe, Lipsk 1930
- HUCA - Hebrew Union College Annual, Cincinnati
- ICK - B. Hrozný, Inscriptions Cuneiformes du Kültepe, Prague 1952
- OIP - Chicago University. The Oriental Institute Publications, Chicago
- VAT - Tafelsignaturen der Vorderasiatischen Abteilung der Berliner Museum, Berlin

ANATOLIA W OKRESIE HANDLOWEJ PENETRACJI ASYRYJSKIEJ 1 poł. II tys. p.n.e.
wg L.L.Orl.n., Assyrian Colonies in Capadocia